

„Köztes-Európa” vonzásában

Ünnepi tanulmányok
Font Márta tiszteletére

⌘
KRONOSZ

„Köztes-Európa” vonzásában
Ünnepi tanulmányok
Font Márta tiszteletére

Szerkesztette:
Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely

Pécs, 2012

Font Bundles

TARTALOM – TABLE OF CONTENTS

KÖSZÖNTŐ – LAUDATIO.....	11
TABULA GRATULATORIA	13
TANULMÁNYOK – STUDIES	
<i>ALMÁSI TIBOR</i> : A tárcai kerület tizedperének tanúvallomásai 1332-ből	17
<i>ÁRVAI TÜNDE</i> : A „sohasem volt” szepesi prépost. Garai János veszprémi püspök pályafutása	33
<i>BAGI DÁNIEL</i> : Sclavonia a Magyar-lengyel krónikában	45
<i>BARABÁS GÁBOR</i> : Enoch domonkos szerzetes és Cognoscens esztergomi olvasókanonok bírói működése az 1230-as években. Adalékok a pápai kiküldött bíróság magyarországi történetéhez.....	59
<i>BÓTOR TÍMEA</i> : Adalékok az önálló orosz pravoszláv egyház megteremtésének történetéhez (13–15. század közepe).....	71
<i>C. TÓTH NORBERT</i> : A királyi pár Csehországban 1522–1523	83
<i>CEVINS, MARIE-MADELEINE DE</i> : Christianisme, royauté et identité nationale en Hongrie à la fin du Moyen Âge.....	97
<i>CSUKOVITS ENIKŐ</i> : Kelet-Európa országai a középkori térképeken.....	127
<i>E. KOVÁCS PÉTER</i> : Vénusz vonzásában. Zsigmond király és az itáliai hölgyek	137
<i>FALVAY DÁVID</i> : Árpád-házi Szt. Margit és Marguerite Porete	151
<i>FEDELES TAMÁS</i> : „Ad visitandumque sepulchrum sanctissimi regis Ladislai”. Várad kegyhelye a késő középkorban.....	163
<i>GUSAROVA, TATJANA</i> : II. Miksa és a magyar korona	183
<i>HERBERS, KLAUS</i> : Blicke in die Zukunft im Mittelalter.....	199

<i>IOGNA-PRAT, DOMINIQUE</i> : La „substance” de l’Église (XII ^e –XV ^e siècle)	215
<i>JANKOVITS LÁSZLÓ</i> : A költő, a király és a csillag.....	233
<i>KERSKEN, NORBERT</i> : Gescheiterte politische Eheverbindungen im östlichen Europa	245
<i>KISS GERGELY</i> : Mutatis mutandis? A magyar főpapok jogfelfogásának változásai a 12. század második és a 13. század első felében	259
<i>KONDOR MÁRTA</i> : Fejedelmi frigyek, választási ígéretek: Luxemburgi Zsigmond első koronái	277
<i>KOSZTA LÁSZLÓ</i> : Pécs városszerkezete a 11. századtól a 14. század közepéig.....	297
<i>KÖRMENDI TAMÁS</i> : A zágrábi püspökség alapítási éve	329
<i>MAJOROSSY JUDIT</i> : A test és a lélek fürdője. A középkori pozsonyi fürdőkről	343
<i>MÜHLE, EDUARD</i> : Zu den Anfängen des mittelalterlichen Adels in Polen. Das Beispiel des Piotr Włostowic	357
<i>OLAJOS TERÉZ</i> : Homérosi reminiscenciák a 7. századi bizánci történetíró, Theophylaktos Simokattés művében.....	375
<i>PÁLFFY MARGIT</i> : „... scilicet ut non nobis sed aliis semper vivamus” Kovacsóczy Farkas Dialógusának bemutatása.....	383
<i>PETROVICS ISTVÁN</i> : Gurman Kristóf hagyatékának ügye.....	399
<i>SASHALMI ENDRE</i> : Legitimitás és idoneitás Feofán Prokopovics „Dicsőítő szónoklat Péter Petrovicsnak, a legnemesebb uralkodó cárevicsnek és nagyfejedelemnek születésnapja alkalmából” (1716) című művében	409
<i>SOMOGYI ANDREA</i> : A mondák szerepe Cosmas Pragensis krónikájában	421
<i>SROKA, STANISŁAW</i> : A Stanisław Kostka, II. Lajos udvarnok	431
<i>SZEBERÉNYI GÁBOR</i> : Nemesi közösségek a Szepességben és Túrmezőn a 13–14. században. (Szempontok a szepesi tízlándzsások és a turopoljei nemesek párhuzamának kérdéséhez).....	439

SZVÁK GYULA: A modern orosz történetírás bölcsőjénél.....	451
THOROCZKAY GÁBOR: Megjegyzések Erdély államalapítás-kori történetéhez. Keán kiléte és egyes kapcsolódó kérdések.....	463
VARGA BEÁTA: Galícia, az „ukrán Piemont”.....	483
VÁRADY, ZOLTÁN: A Subtype of Renaissance Capitalis Stone Inscriptions	497
VEZSPRÉMY LÁSZLÓ: Az augsburgi csata (955) historiográfiája: a történeti kritika kezdetei	517
VÉGH FERENC: „Communitas quinque castellorum Balatiensium”. A Balaton melléki végházak közössége.....	531
WEISZ BOGLÁRKA: A kamara haszna okán szedett <i>collecta</i>	547
WITTMANN, KATALIN: Hofzeremoniell an drei fürstlichen Hochzeiten in Mitteleuropa am Ende des 15. Jahrhunderts.....	559
WYROZUMSKI, JERZY: Das Bildungsvermächtnis der hl. Königin Jadwiga.....	567
ZSOLDOS ATTILA: A Drugetek és a „hét vármegye”.....	577
FONT MÁRTA SZAKIRODALMI MUNKÁSSÁGA	587

Enoch domonkos szerzetes és Cognoscens esztergomi olvasókanonok bírói működése az 1230-as években

Adalékok a pápai kiküldött bíróság magyarországi történetéhez*

Enoch, the Dominican Friar and Cognoscens, the Lector of Esztergom as Papal Delegate Judges in the 1230s. A Contribution to the History of Delegated Papal Jurisdiction in Hungary

The paper is a short presentation of the system of papal delegated jurisdiction in Hungary in the first half of the 13th century. Additionally, beyond the general introduction, the main aim of the paper is to explain the role of Enoch and Cognoscens when they served as subdelegates in certain judicial cases.

Tanulmányom elsődleges célja a pápai delegált bíróság rendszerének, ill. magyarországi jellemzőinek Enoch domonkos szerzetes és Cognoscens esztergomi kanonok szerepén keresztül történő rövid bemutatása. A két magyarországi klerikus több alkalommal is eljáró kiküldött bíróként az 1232 és 1234 között pápai megbízást teljesítő Jakab legátus, praenestei választott püspök¹ mellett, ill. megbízásából, így tevékenységük ismertetése új adalékokkal szolgálhat a delegált bíraskodás magyarországi történetéhez.

A pápai delegált bíróság rendszerének első ismert példái II. Sándor pontifikátusának idejéből maradtak fent, míg a rendszer kiteljesedése III. Sándor személyéhez köthető. Ezt támasztja alá az, hogy a *Liber extrá*ban található 43 olyan dekrétumból, amely a delegált bírói intézményhez kapcsolható (*De officio et potestate iudicis delegati*), 18 származik ebből az időszakból.² Az eljárás jogi háttere valószínűsíthetően már 1215-re, a IV. Lateráni Zsinat idejére

* A tanulmány a TAMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen projekt támogatásával készült.

¹ Vö. *Almási Tibor*: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5. (1993:1–2.) 129–141. (a továbbiakban: *Almási 1993*); *Harald Zimmermann*: Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung. Köln–Weimar–Wien 2000. (A továbbiakban: *Zimmermann 2000*) 146–150., 156.

² *Harald Müller*: Entscheidung auf Nachfrage. Die delegierten Richter als Verbindungsglieder zwischen Kurie und Region, sowie als Gradmesser päpstlicher Autorität. In: Römische Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III. Hrsg. Jochen Johrendt – Harald Müller. Berlin–New York 2008. (a továbbiakban: *Johrendt – Müller 2008*) 108–131. (A továbbiakban: *Müller 2008*) itt 110.; *Harald Müller*: Die Urkunden der päpstlichen delegierten Richter. Methodische Probleme und erste Erkenntnisse am Beispiel der Normandie. In: Hundert Jahre Papsturkundenforschung. Bilanz- Methoden-Perspektiven. Akten eines Kolloquiums zum Hunderjtährigen Bestehens der Regesta Pontificum Romanorum von 9.–11. Oktober 1996 in Göttingen. Hrsg. Rudolf Hiestand. Göttingen 2003. (a továbbiakban: *Hiestand 2003*) 351–371. (a továbbiakban: *Müller 2003*), itt 364.

kialakult, de a rendszer változásának folyamata nehezen követhető, ill. regionális különbségek is nehezítik egy általános leírás megalkotását.³ A pápák elképzelése, hogy *iudex ordinarius omnium*má, azaz a legfőbb bírói szintté váljanak, a 13. századra egyre inkább a hétköznapi gyakorlatává vált, olyanmódon, hogy már a kisebb ügyek miatt is megszokottá vált Rómába ítéletért folyamodni.⁴ A delegált bíróság rendszerének térnyerése révén a későbbiekben a helyi bíróságok komoly vetélytársra tettek szert, hiszen egyre többen fordultak döntésért személyesen az Apostoli Székhez, amely aztán a delegált bírák intézményén keresztül kezdte háttérbe szorítani az előbbieket.⁵ Ez a folyamat a Magyar Királyságban is tetten érhető, amit IV. Béla 1252-es intézkedése is bizonyít. A király a külföldre történő idézés megtiltásával válaszolt a pápai delegált bíraskodás egyre nagyobb térnyerésére, igaz ettől később IV. Ince nyomásra el kellett állnia.⁶

A pápai tekintély növekedésének tehát egyik alapvető támogatója, előmozdítója volt a delegált bíróság rendszerének kialakulása és elterjedése.⁷ A korábban különlegesnek, egyedinek minősülő jog II. Ince pontifikátusa alatt vált általánossá, emellett a pápához való fellebbezés jogi gyakorlata és a perrendtartás is megszilárdult. A 12. században a rendszer alapját még az jelentette, hogy az ún. nagyobb ügyekben (*causae maiores*), tehát például minden a püspököket vagy a püspökségeket érintő kérdésben, vagy a házasság érvényessége, felbontása miatt lehetett a pápához fellebbezni,⁸ míg a 13. századtól már minden üggyel kapcsolatban mód nyílt a metropolitai és a püspöki joghatóság kikerülésére. Ezáltal az Apostoli Szék mint *prima sedes* a legfelsőbb bírói hatalommá vált.⁹ Ezek a változások természetesen hatással

³ Müller 2008. 110–111.

⁴ Müller 2008. 116.

⁵ Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a delegált bíraskodás nem feltétlenül jelentette a helyi egyháziak mellőzését, hiszen a pápa, nyilván gyakorlati okokból (nyelv, helyismeret), előszeretettel kért fel helyi egyháziakat erre a feladatra. Pl. Pannonhalma ügyeiben sokszor kapott ilyen feladatot a zirci és a pilisi apát.

⁶ Vö. Bónis György: Egyházi bíraskodás a középkori Magyarországon. In: Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon. Szerk. Balogh Elemér. Szeged 1997. 621–658. (a továbbiakban: Bónis 1997), itt 629–633.; Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely – Raffayné Kálsecz Kata: Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526) Pécs 2007. (a továbbiakban: Font – Fedeles – Kiss – Raffayné Kálsecz 2007) 113.; Müller 2003. 368–369.

⁷ Müller 2008. 116–117.; Müller 2003. 367–368.

⁸ Vö. Hans Erich Feine: Kirchliche Rechtsgeschichte. 1. Die katholische Kirche. Weimar 1955⁵ (A továbbiakban: Feine 1955) 336–337., 384.; Peter Herde: Audientia litterarum contradictarum. Untersuchungen über die päpstlichen Justizbriefe und die päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit vom 13. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts. Tübingen 1970. (a továbbiakban: Herde 1970) 357.

⁹ Müller 2008. 123–127.; Bónis 1997. 631.; Othmar Hageneder: Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich. Von den Anfängen bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts. Linz

voltak a kánonjog elterjedésére és tekintélyére is, amit az is mutat, hogy a 13. század elején már Magyarországon is mint *ius communét* említik a források.¹⁰

A pápai delegált bíróság rendszerének első nyomai Magyarországon III. Sándor pontifikátusától adathatók, ebből az időszakból maradtak fent az első megbízások. A 12. század közepén elsősorban még Dalmácia volt a pápai kirendelés első számú területe; szinte csak olyan oklevelek ismertek, amelyek az ottani egyházak ügyeit érintik.¹¹ Ez a helyzet azonban III. Ince idején alapvetően megváltozott: az ország egész területéről fennmaradt megbízások mellett mindössze egyetlen eset ismert, amelyben dalmáciai érsek bíróként vett részt.¹²

A 13. század elejéről fennmaradt esetek tanúsága szerint a bírói gyakorlatban Magyarországon hasonló folyamatok mentek végbe, mint Nyugat-Európában. Eleinte elsősorban a magasabb egyházi méltóságok, püspökök és apátok működtek delegált bíróként, míg később egyre gyakoribbá vált a különböző káptalanok méltóságainak, ill. a főespereseknek a megbízása.¹³ III. Honorius és IX. Gergely pontifikátusának idejéből már arra is van adat, hogy kolostorok perjelei, vagy jogi személyként maga a konvent is bírói megbízást kapott.¹⁴ Ezzel kapcsolatban azonban meg kell még jegyezni, hogy a legátusi megbízásokkal ellentétben a delegált bírók kiválasztásánál nem elsősorban a pápák akarata érvényesült, mivel a rendszer alapja és lényege a pereskedő felek pápához történő fordulása volt, így az Apostoli Szék csak reagált a felmerülő problémákra, következésképp nem beszélhetünk konkrét pápai poli-

1967. (a továbbiakban: *Hageneder 1967*) 24–27.; *Herde 1970*. 20., 183–184.; *Werner Maleczek*: Papst und Kardinalkolleg von 1191 bis 1216. Wien 1984. (a továbbiakban: *Maleczek 1984*) 331–332.

¹⁰ *Bónis 1997*. 628.; *Bónis György*: Középkori jogunk elemei. Budapest 1972. (a továbbiakban: *Bónis 1972*) 22–23.; *Herde 1970*. 181–182.; *Hageneder 1967*. 30.

¹¹ *James Ross Sweeney*: Innocent III, Canon Law and Papal Judges Delegate in Hungary. In: *Popes, Teachers, and Canon Law in the Middle Ages*. Eds. James Ross Sweeney – Stanley Chodorow. Ithaca (NY) 1989. (a továbbiakban: *Sweeney – Chodorow 1989*) 26–52. (A továbbiakban: *Sweeney 1989*) 26–28.

¹² *Sweeney 1989*. 30.

¹³ *Vö. Müller 2003*. 366–367.; *Bónis 1997*. 632.

¹⁴ Pl. Zirc: Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 206 913., *Augustus Potthast*: Regesta pontificum Romanorum. Graz 1874. (a továbbiakban: *Potthast*) 8822. sz.; Monumenta romana episcopatus Vesprimiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV. Szerk. Fraknói Vilmos – Lukcsics József. Budapest 1896–1907. (a továbbiakban: MREV) I. 88–89.; Szentgotthárd: *Potthast* 6022. sz.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed. Georgius Fejér. Budae 1828–1844. (a továbbiakban: *Fejér*) VII/5. 220.; Egres: *Potthast* 6443. sz.; Codex diplomaticus Arpadianus continuatus – Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Szerk. Wenzel Gusztáv. Budapest 1860–1873. (a továbbiakban: ÁÚO) I. 165.

tikáról a delegált bíróság rendszerével összefüggésben.¹⁵ Ezt támasztja alá, hogy az általános gyakorlat szerint a három bíró közül legalább kettőt a pereskedő felek választottak.¹⁶ A bírók kiválasztásában a betöltött tisztség mellett fontos szerepet játszott személyiségük, kapcsolatrendszerük, valamint kánonjogban való jártasságuk. Ezen kívül a magyarországi helyzettel kapcsolatban nem szabad megfeledkezni arról a szerepről sem, amit az egyházak a világi bíraskodásban tölthettek be, hiszen jogi ismereteik és gyakorlatuk ez által is biztosított volt.¹⁷

A bírók kiválasztásában megfigyelhető jellegzetességek mellett az is megállapítható, hogy a vizsgált ügyek természetében is a nyugatiakhoz hasonló folyamatok játszódtak le Magyarországon. A tizedekkel kapcsolatos birtokügyek mellett ugyanis az egyházfegyellemmel és a kánonjog egyéb területeivel kapcsolatos kérdések csoportjába tartozik a legtöbb fennmaradt magyar eset.¹⁸ Emellett azonban több olyan ügytípus is hiányzik, amelyek nyugaton a pápai megbízásból eljáró delegált bírók tevékenységére jellemzők voltak. Ide tartoznak például az uzsora- és zálogügyek, ill. a végakaratok végrehajtásával kapcsolatos problémák.¹⁹

A pápai delegált bíróság magyarországi elismertségére és a gyakorlat fejlődésére különösen nagy hatással voltak az 1220-as évek végén, '30-as évek elején Magyarországon tevékenykedő pápai küldöttek. Egyed pápai káplán és alszerpap 1228-tól nagyjából 1231-ig tartózkodott Magyarországon, míg Pecorari Jakab 1232 nyara és 1234 tavasza között járt el legátusként az országban.²⁰ Jakab püspök működése jelentékeny hatással volt a magyarországi egyházra és a joggyakorlatra, különösen azáltal, hogy mindig a kánoni normák érvényesítését helyezte előtérbe a szokásjoggal szemben. Bónis György megállapítása szerint „az egyházi törvénykezés megújulását Magyarországon Jakab legációjától kell számítani.”²¹ Mellette azonban nem szabad megfeledkezni Egyed szerepéről sem, aki szintén számos perben vett részt pápai kiküldött bíróként az idő alatt, amíg az országban tartózkodott.

A tanulmány további részében két olyan klerikus tevékenységet mutatom be röviden, akik az 1230-as években Jakab mellett több alkalommal is feltűn-

¹⁵ Müller 2008. 120–123.; Hageneder 1967. 31–32.

¹⁶ Müller 2003. 365–366.; Müller 2008. 117., 120–122., 130.; Hageneder 1967. 31.; Maleczek 1984. 327–328.; Sweeney 1989. 30.

¹⁷ Sweeney 1989. 34–35.; Bónis 1997. 630–631. Pl. a győri püspök egy oklevele: ÁÚO II. 73.

¹⁸ Vö. Müller 2003. 368.

¹⁹ Vö. Herde 1970. 242–265., 286–295.

²⁰ Vö. Almási 1993. 133–138.; Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal. I. Budapest 1901. (a továbbiakban: *Fraknói 1901*) 51–59.

²¹ Bónis 1997. 632.

tek pápai delegált bírakként. Egyikük Enoch Domonkos-rendi szerzetes, míg a másik Cognoscens esztergomi olvasókanonok, Jakab legátus káplánja.²²

Nevük együtt és külön-külön is számos oklevélben megtalálható. Első fennmaradt közös említéseik 1233-as oklevelekben olvashatók. A legelső egy 1233. április 20-án kelt oklevél szövege tartalmazza,²³ amelyet a pannonhalmi apátság és szolgálónépei közötti perben állítottak ki.²⁴

Ahogy egy későbbi, 1234-es oklevelében Demeter országbíró leírja, a király az országban jelenlévő pápai legátushoz, Jakabhoz fordult azzal a kéréssel, hogy bíróként döntse el a vitás kérdéseket az apátság és szolgálónépei között.²⁵ Jakab püspök eleget téve a kérésnek káplánját, Cognoscens-t és vele Enoch szerzetest küldte bírál a perben. Megbízásuk természetével kapcsolatban meg kell említeni, hogy Jakab sem a pápai, sem saját okleveleiben nem szerepel *a latere* legátusként. Ugyanakkor annak alapján, hogy bíboros volt, és rendelkezett az ezzel járó jogosítványokkal, biztosra vehető, hogy a különböző pápának fenntartott jogok kivételével állomáshelyén az ő teljes jogú képviselőjeként, legátusként járhatott el. Az általa megbízott két klerikus így pápai kiküldött bírának, de legalábbis helyettesnek (*subdelegatus*) tekinthető.²⁶

A már említett 1233. április 20-án kelt oklevél,²⁷ amelyet a kiküldött bírók pecsétje alatt állítottak ki, a pannonhalmi apátság és annak népei közötti megegyezést rögzíti, akik elfogadták bíróként a két említett klerikust, ill. mel-

²² Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok. Esztergom 1900. 9.

²³ DF 206 924., ÁÚO VI. 533–534.

²⁴ Az ügy előzményeire ld. ÁÚO VI. 437–439. és DF 206 926., Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica – Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest 1923–1987. (A továbbiakban: RA) 517. sz., [...] *a nobis instanter postulavit illud idem instrumentum in perpetuum confirmari, cuius nos honestis ac legitimis petitionibus ex consensu filiorum nostrorum, et jobagionum nostrorum consilio communi volentes satisfacere, instrumentum supradictum regia auctoritate confirmamus, et ad stabilitatis cautelam firmioris de verbo ad verbum in presenti pagina iussimus annotari.* – ÁÚO VI. 518–519.

²⁵ [...] *tunc dominus rex rogavit per nuntium et litteras suas venerabilem patrem dominum cardinalem Jacobum Prenestinum electum, et tunc in regno Hungarie Apostolice Sedis legatum, qui habita inquisitione illa faceret corrigi vel emendari.* – ÁÚO VI. 553–557.

²⁶ Vö. Zey 2008. 85., 92., 99–106.; Robert C. Figueira: Legatus apostolice sedis: the pope's alter ego according to thirteenth-century canon law, In: Studi Medievali III/27. (1986) 527–574. (a továbbiakban: Figueira 1986), itt 531–536., 539–540., 546., 573–574.; Robert C. Figueira.: Papal Reserved Powers and the Limitations on Legatine Authority. In: Sweeney – Chodorow 1989. 191–211., itt 194–195.; Herde 1970. 200–201.; Stephan Weiss: Legatenurkunde und Papsturkunde. In: Hiestand 2003. 335–350. (A továbbiakban: Weiss 2003.) itt 347–348.; Font – Fedeles – Kiss – Raffayné Kálsecz 2007. 128–129.

²⁷ DF 206 924., ÁÚO VI. 533–534.

lettük Albeus honti főesperest.²⁸ Érdekes, hogy a szövegben csak arra található utalás, hogy a bírák a legátus megbízásából jártak el az ügyben bíróként és békéltetőként, arra azonban nem, hogy a vizsgálat a király akaratából is történt volna.

A konkrét peres eljárás csak június elején kezdődött, amikor az apát, az apátság más méltóságai, ill. a szolgálónépek jogi képviselői ismételten nyilatkoztak arról, hogy elfogadják a bírók személyét. Az 1233. június 1-én kelt oklevélben²⁹ a felek akaratának megfelelően ezen kívül tételesen felsorolták azokat a panaszokat, amelyek a vizsgálat tárgyát képezték, kötelezve magukat arra, hogy más sérelmet nem terjesztenek a bírák elé. A megállapodás érdekessége, hogy ekkor már csak Enoch és Cognoscens neve szerepel a szövegben, a korábban említett főesperesé, Albeusé nem, e változás oka azonban ismeretlen. Ezen kívül felfedezhető egy másik változás is az oklevélben a korábbihoz képest, mégpedig Cognoscens-szel kapcsolatban. Ezúttal nem szerepel a neve mellett az utalás kápláni hivatalára, amit Jakab követ mellett töltött be, ugyanakkor kánonjogi doktorként nevezik meg. Ezen kívül a szövegben még egy helyen található utalás a jog szerinti ítélet fontosságára, amely szerint a bírák a törvények és a kánonok szerint fognak ítélni.³⁰ Ez a körülmény összefüggésbe hozható a bírák kiválasztásában érvényesülő szempontok közül a jogi ismeretek fontosságával. Fontos még megjegyezni, hogy az eljárás ebben a formában eltért a már említett nyugat-európai általános gyakorlattól, amely szerint általában három delegált hozott ítéletet.³¹

Az ügyben az ítéletlevelet már öt nappal később, 1233. június 6-án kiadták a bírák.³² Ebben a panaszok és a részletes ítélet előtt olvasható a per korábbi állomásait bemutató rész, a *narratio*.³³ E szerint a pannonthalmi apátság jobba-

²⁸ [...] *compromiserunt in fratrem Enoch ordinis predicatorum et magistrum Albeum archidiaconum Hontensem et magistrum Cognoscentem canonicum Strigoniensem et capellanum domini Jacobi Pre-nestini electi, Apostolice Sedis legati, tunc inquisitores predicti monasterii ex mandato domini legati predicti de omni lite vel litibus, discordiis, controversiis, iniuriis, violentiis vel rixis, et de omnibus causis quas haberent vel habere possent, tanquam in arbitros compromissarios, arbitratores, seu amicabilem compositores.* – ÁÚO VI. 533–534.

²⁹ DF 206 930., ÁÚO VI. 535–536.

³⁰ [...] *compromiserunt in fratrem Enoch ordinis predicatorum et magistrum Cognoscentem legum doctorem canonicum Strigoniensem, tamquam in arbitros vel arbitratores et amicabilem compositores, promittentes partes sub pena infrascripta, ratum se habituras omnino quicquid dixerint, arbitrati fuerint, vel composuerint seu preceperint. [...] renunciantes omni iuri, et legum seu canonum auxilio.* – ÁÚO VI. 535–536.

³¹ Vö. Müller 2008. 120–122.; Sweeney 1989. 30.; Herde 1970. 198–199.; Hagedener 1967. 31–32.; Maleczek 1984. 327–328.

³² DF 206 937., ÁÚO VI. 538–544.

³³ Vö. Müller 2003. 358.; Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1992. 5–29.

gyai és népei fordultak a királyhoz és Jakab legátushoz. Az oklevél továbbra is Enochot és Cognoscenst nevezi meg kiállítóként, ill. az ügy bíráiként, ismét a kánonjog doktoraként hivatkozva az esztergomi kanonokra.³⁴ Az ítélet szövegében ugyan ezúttal sem szerepel pontosan, hogy a bírák kiválasztásában milyen szempontok játszottak szerepet, ugyanakkor a még ez évben kiadott királyi oklevelében található utalás arra, hogy Enoch szerzetest András, míg Cognoscenst Jakab legátus delegálta az ügy elintézésére.³⁵ Az ítéletlelvélben szintén megtalálhatók az apátság, valamint szolgálónépeinek panaszai, amelyeket a bírák megvizsgáltak, és amelyekkel kapcsolatban kihallgatták a tanúkat, meghallgatták mindkét fél érvelését, ill. megvizsgálták a benyújtott privilégiumokat. Ezen kívül utaltak bizonyos bölcs férfiak tanácsára, akik szintén segítettek a döntést. Maga az ítélet a szöveg alapján a felek egyetértésével, megegyezés formájában jött létre.³⁶ A rendelkezések nagy részénél Miklós nádor korábban említett ítéletét vették figyelembe, amelyet a felek kölcsönösen elfogadtak.³⁷ A meghatározott pontok be nem tartása esetére kiközösítést, ill. 100 ezüstmárka összeg fizetését jelölték meg büntetésként.³⁸ Ezekon kívül a bírák arra is utaltak a szövegben, hogy Bencs, zalai klerikus ügyét hasonló kompromisszummal tudták lezárni. Végezetül megtudhatjuk, hogy az ítélet kihirdetésére, és valószínűleg az egész per lefolytatására is Esztergomban került sor, ahol a vitás felek mellett többek közt a tatai apát és a komáromi főesperes is jelen volt.³⁹

Ez a megegyezés, annak ellenére, hogy szövegében a felek kölcsönös akaratáról olvashatunk, nagy valószínűséggel mégsem volt megfelelő az apátság

³⁴ [...] *et etiam proclamatum fuit a dictis jobagionibus et populis ad dominum regem, et ad dominum Jacobum Prenestinum electum, tunc Apostolice Sedis legatum. De qua discordia et litigio faciente Domino qui cordium pax est firma, in nos, fratrem Enoch ordinis predicatorum, et magistrum Cognoscentem legum doctorem, canonicum Strigoniensem, exstat.* – ÁÚO VI. 539.

³⁵ [...] *Magistro Enoch, fratri videlicet ordinis predicatorum a nobis et magistro Cognoscenti, canonico Strigoniensi, capellano domini Jacobi Prenestini electi tunc temporis regni nostri legati ex parte ipsius, inquisitoribus super premissis constitutis.* – DF 206 941., RA 513. sz., ÁÚO VI. 522.

³⁶ [...] *Quibus conquestionibus et petitionibus receptis, lectis et cognitis, auditis confessionibus, allegationibus et rationibus utriusque partis tam jobagionum et populorum, quam abbatis et procuratorum conventus, inspectisque privilegiis eorum diligenter, habito insuper consilio virorum prudentum, et per nos frequenter et plenius deliberato [...] laudamus precipimus amicablem, componentes de partium voluntate spontanea et consensu expresso, et pro bono pacis.* – ÁÚO VI. 541.

³⁷ [...] *quia sic invenimus scriptum in privilegio vel sententia predicti comitis nobis ab utraque parte editum vel editam.* – ÁÚO VI. 542.

³⁸ [...] *sub pena excommunicationis, et sub pena centum marcarum argenti solvenda a parte, que violaret aliquid de predictis partem fidem servant.* – ÁÚO VI. 543–544.

³⁹ [...] *Prolatum fuit hoc arbitrium, et pronunciata hec amicabilem compositio a dictis arbitratoribus super gradibus reverende Strigoniensis ecclesie. [...] Et interfuerunt presentes dominus Fermínus abbas de Tata, Hyke cantor Strigoniensis, Holgerius archidiaconus de Kamarun et infinita multitudo populorum.* – ÁÚO VI. 544.

szolgálónépei számára. A pereskedő felek kérésére ugyan 1233-ban a király korábban említett oklevelében még átíratta és megerősítette Enoch és Cognoscens ítéletét,⁴⁰ azonban a következő évben újra foglalkoznia kellett az ügygel. II. András Demeter országbíró bízta meg az ismételt vizsgálattal. 1234-es oklevele⁴¹ alapján sem a korábbi ítéletben kilátásba helyezett szankciók, sem Enoch és Cognoscens döntésének királyi és legátus általi megerősítése⁴² nem riasztotta el a szolgálónépeket attól, hogy az egyezés által meghatározott feltételeket megszegjék. Miután nem kapta meg az egyezésben meghatározott járulékokat, az apát és a konvent ismételten a királyhoz fordult jogorvoslatért, és kérte a legátus levelében is szereplő büntetések alkalmazását.⁴³ A király ennek megfelelően Demetert bízta meg a vizsgálat lefolytatásával, akinek kérésére a pannonhalmi apát és konvent eltekintett a pénzbüntetés kizárólagos alkalmazásától, így a szolgálónépek megválthatták azt egyes személyek elzárásával. Az ítélet szerint az apát beleegyezett, hogy ezután világi bíróság előtt vizsgálják tovább az ügyet, ill. megjelölte a személyeket, akiknek később a bíróság előtt felelniük kellett.⁴⁴ Az ügy vegyes természetének megfelelően nem kizárólag a királyi udvarbíró foglalkozott az újabb vizsgálattal. A korábbi, csak említésből ismert megerősítés után Jakab legátus 1234. február 2-án ismételten oklevelet adott ki a perrel kapcsolatban, amely fenn is maradt.⁴⁵ A bíboros Demeter leveléhez hasonlóan összefoglalta az esettel kapcsolatos korábbi eseményeket, ill. megerősítette az ügy világi bíróságon történő további tárgyalását. Érdekesség, hogy Enoch és Cognoscens szerepének bemutatásakor sem Demeter, sem Jakab legátus nem utal a korábbi királyi oklevélben leírtakra, vagyis arra, hogy a domonkos szerzetes a király jelöltjeként, míg a legátus káplánja Jakab megbízásából vett volna részt bíróként az ügyben.⁴⁶ A királyi udvarbíró ugyan megemlíti, hogy a

⁴⁰ RA 513. sz., ÁÚO VI. 522–523.

⁴¹ ÁÚO VI. 554–557.

⁴² A legátus megerősítő oklevele csak ebből a forrásból ismert. *Postmodum cum prefatum arbitrium tam per se dominus rex, quam dictus dominus legatus per suas litteras confirmasset.* – ÁÚO VI. 555.

⁴³ [...] *Abbas et sui fratres conquesti fuerunt domino regi et exhibuerunt litteras domini legati, in quibus continebatur, quod si constaret domino regi, ut predicti jobagiones et populi arbitrium promulgatum per predictos inquisitores non observassent, condemnarentur per regale iudicium, tanquam excommunicati et non observatores arbitrii. At cum dominus rex commisisset nobis causam ipsam.* – ÁÚO VI. 555.

⁴⁴ *Tamen, ne propter offensam et tantum delictum existerent impuniti, condemnavimus ipsos iudicio seculari, maiores scilicet et minores tali modo, ut quilibet eorum iaceret in carcere Albensi per integrum mensem.* – ÁÚO VI. 556.

⁴⁵ DF 207 097., ÁÚO VI. 553–554.

⁴⁶ RA 513. sz., ÁÚO VI. 522.

király és a legátus jelölték ki Enochot és Cognoscent,⁴⁷ azonban Jakab püspök még saját szerepét sem emeli ki, csak mint az ügy vizsgálóit nevezi meg a bírakat.⁴⁸ A per világi bíróság elé terelésével pedig a két klerikus szerepe ebben az ügyben lezárult.

Enoch *magister* egy másik ügyben is szerepet játszott, amelyben a pannonhalmi apátság érintett volt. Jakab legátus egy 1234-es oklevele alapján ismert,⁴⁹ hogy maga a bíboros, Enoch, ill. Saul nyitrai főesperes pápai delegált bírákként vettek részt az apátság és a székesfehérvári prépostság között folyó tizedperben. Az apátság és a fehérvári egyház ellentéte nem volt új keletű, első említése III. Honorius egy 1224. február 7-ei levelében található,⁵⁰ amelyen János esztergomi érseket azzal bízta meg, hogy a pannonhalmi apátság pereiben, köztük a prépostság elleniben, a bírakat ítélelhozatalra biztassa, ill., ha ezt tenni vonakodnának,⁵¹ akkor Rómába idézze őket. A következő, az ügygel kapcsolatban fennmaradt oklevelet IX. Gergely küldte 1227 augusztus 20-án a váci és a nyitrai püspöknek, ill. a pécsváradi apátnak.⁵² A pápa megbízása szerint a kijelölt bíráknak a székesfehérvári káptalant arra kellett rábíriuk, hogy a korábban Róbert, akkori veszprémi püspök előtt kötött egyezséget tartsa be.

Nem tudható biztosan, hogy két évvel később 1229-ben ugyanazon ügy miatt folyt-e tovább a pereskedés, mivel az 1227-es oklevél nem tartalmazza az ellentét okát. 1229-ben a már említett pápai káplán és alszerpap, Egyed járt el bíróként az ügyben, amelyben társai Manasses sasvári főesperes és bizonyos esztergomi kanonokok voltak. Egyed egy 1229. július 6-i keltezésű oklevelével tette közzé döntését az ügyben,⁵³ amely szerint a bírák előtt a felek megegyeztek a vitás kérdésekről a somogyi tizedeket, ill. a pozsonyi királyi sójövendelmét illetően. Ezzel kapcsolatban ismert II. András azonos tárgyú 1229-es intézkedése is.⁵⁴ A pannonhalmi apát számára azonban nem volt megfelelő a tizedek ügyében a székesfehérvári prépostságra nézve kedvező döntés, így ismét a pápához fellebbezett. IX. Gergely 1231. október 20-án bízta meg a zirci apátot és perjelt, ill. a somogyvári apátot az újabb vizsgálat-

⁴⁷ [...] *Qui cum misisset super predicta inquisitionem, videlicet fratrem Enoch ordinis predicatorum, et magistrum Cognoscentem capellanum suum et canonicum Strigoniensem.* – ÁÚO VI. 555.

⁴⁸ [...] *non observaverunt arbitrium seu laudum latum per fratrem Enoch ordinis predicatorum et magistrum Cognoscentem capellanum nostrum, tunc inquisitorem ecclesie Sancti Martini.* – ÁÚO VI. 553.

⁴⁹ DF 206 935., ÁÚO I. 325–330.

⁵⁰ *Pothast* 7159. sz., ÁÚO I. 198.

⁵¹ A kiválasztott bírók ellenállása nem volt magyarországi sajátosság. Vö. *Hageneder* 1967. 33–36.

⁵² DF 206 890., *Pothast* 8012. sz., ÁÚO I. 243–244.

⁵³ DF 206 901., ÁÚO I. 266.

⁵⁴ RA 451. sz., *Fejér* III/2. 172–189.

tal.⁵⁵ Ezek és az Egyed előtt kötött megegyezés után került az eset a pápai legátus bírósága elé. Jakab az 1234. március 8-án kiadott oklevele⁵⁶ szerint említett bírótársai, Enoch és Saul társaságában meghallgatta a pereskedő feleket, vagyis a pannonhalmi apátság, a székesfehérvári prépostság, a johanniták Szt. Miklós rendházának és a fehérvári Szt. Imre-egyház jelenlévő képviselőit. Ez alapján a bírák az Egyed által hozott ítéletet nagyrészt megváltoztatták, az apát által bejelentett költségeket a székesfehérvári egyházra terheltek. Ezzel szemben a II. András rendelkezését – a somogyi húszad átengedése a prépostságnak – helyben hagyták, azzal a kitételrel, hogy azt Béla ifjabb királynak és Kálmán hercegnek is meg kell erősítenie. Ezen kívül a felek 100 ezüst márka terhe alatt kötelezőnek ismerték el magukra nézve a bírák ítéletét. A somogyi tizedek jogát Jakab és társai az apátságnak ítélték, ezáltal megváltoztatva Egyed döntését, míg a Somogyból szállított borral kapcsolatban jóváhagyták azt. Ezen kívül kötelezték az apátságot, hogy adja vissza a pozsonyi só cseréjét rögzítő oklevelet, amelyet a Szentszék érvénytelenített.⁵⁷ Végezetül meg kell még említeni, hogy az ítélet két példányban maradt fent, a másodikat Bertalan pápai írnok (*scriiniarius*) hitelesítésével készült,⁵⁸ akinek a neve már Egyed, ill. Jakab legátus több oklevelében felbukkant.⁵⁹

Cognoscens kanonok mint Jakab legátus káplánja az eddig ismertetetté-ken kívül egy a magyar történelemben jelentős ügyben, a beregi egyezmény létrehozásában is fontos szerepet játszott. Ami az egyezmény előzményeit illeti, Jakab feltehetően 1232 augusztusának végén érkezett Magyarországra azzal a megbízással, hogy segítse megoldani II. András és Róbert esztergomi érsek viszályát, amely miatt az érsek tilalom alá vette az országot. Emiatt a király a pápához fordult kérésével, így IX. Gergely elküldte legátusát, ill. önmérsékletre intette Róbertet, aki ekkor maga is rendelkezett legátusi felhatalmazással, igaz kizárólag a kun térítést illetően.⁶⁰ A király 1233 őszéig sikere-

⁵⁵ DF 206 913., *Pothast* 8822. sz., MREV I. 88–89.

⁵⁶ DF 206 935., ÁÚO I. 325–330.

⁵⁷ [...] *Item arbitramur, precipimus et laudamus, quod abbas et conventus monasterii prefati restituant Albensi ecclesie privilegia uel privilegium domini regis que vel quod Albenses ei dederunt vel dari fecerunt super salibus regalibus in Posonio, in permutationem decimarum ipsarum, que fuit per Sedem Apostolicam irritata.* – ÁÚO I. 325–330.

⁵⁸ DF 206 936.

⁵⁹ Vö. *Érszegi Géza*: Magyarországi források két évszázad pápai oklevéladásához. In: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv* 1. (1994) 47–56. itt 53.; *Érszegi Géza*: Eredeti pápai oklevelek Magyarországon. (Kézirat) Budapest 1989. 70–71.; *Solymosi László*: Árpád-kori okleveleink grafikus szimbólumai. In: *Solymosi László*: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Budapest 2006. 23–43., itt 41.; ÁÚO I. 266–267., DF 206 901., ÁÚO I. 278–281., DF 200 629., *Fejér* VII/1 240–248.

⁶⁰ Vö. *Fraknói* 1901. 51. és *Pothast* 8975. sz., *Fejér* III/2. 302.

sen került a találkozást Jakabbal, ekkor azonban a legátus Bertalan veszprémi püspököt és káplánját, Cognoscens küldte a királyhoz, és a pápai felhatalmazás birtokában, *interdictum* kimondását helyezte kilátásba.⁶¹ II. András ekkor elfogadta a legátus feltételeit, és augusztus 20-án a püspök, ill. a kanonok előtt aláírta azokat a beregi erdőben.⁶² A megállapodást két nappal később Béla herceg is elfogadta,⁶³ majd szeptemberben a király, 1234. február 19-én⁶⁴ pedig az érsek adta ki ismételt oklevélben a szövegét.⁶⁵ Cognoscens szerepére mint Jakab legátus küldöttére és képviselőjére az egyezmény minden szövegváltozatában található utalás,⁶⁶ ez alapján is megállapítható, hogy megbízása egyházpolitikai jellegű volt és nem bírói, ugyanakkor a bíboros-legátus küldöttjeként jogi szempontból pápai megbízásban járt el.⁶⁷

Összefoglalva megállapítható tehát, hogy az 1230-as évek elején a pápához fordul és ez által az eljárások delegált bírók általi lefolytatása egyre jellemzőbbé és elterjedtebbé vált a Magyar Királyság területén. Ebben a helyzetben, a királyságban egyéb ügyekből kifolyólag éppen jelenlévő Pecorari Jakab a rábízott perek sokasága⁶⁸ miatt kénytelen volt magyarországi klerikusok segítségét is felhasználni a különböző eljárásokban. Enoch mester és Cognoscens kanonok szerepét még hangsúlyosabbá teszi, hogy az 1232 augusztusa és 1234 júniusa közötti időszakból nem maradt fenn olyan pápai megbízás, amelyben nem a legátus lett volna a megbízott,⁶⁹ így azon kevesek magyarországi egyháziak közé tartoztak, akik ebben az időszakban pápai delegált eljárásban bírói hivatalt láttak el. Ugyanakkor nem beszélhetünk a delegáltak legátus melletti kizárólagos szerepéről, hiszen Pecorari Jakab kettejük hosszas együttes működése mellett külön-külön és másokkal együtt is igénybe vette szolgáltatásaikat. E feladatok teljesítésében pedig, mint azt bemutattuk, más egyháziak is részt vettek. A bírói feladat átruházásának ez a

⁶¹ Potthast 9273. sz., Fejér III/2. 371–372.

⁶² RA 500. sz., Fejér III/2. 319–326.

⁶³ RA 599. sz., ÁÚO I. 306–307.

⁶⁴ RA 501. sz., Fejér III/2. 326., 374.

⁶⁵ Almási 1993. 134–137.; Fraknoi 1901. 53–57.

⁶⁶ *Venerabili patre B. Vesprimiensi episcopo et magistro Cognoscenti canonico Strigoniensi, nuncio et capellano sepe dicti legati recipientibus.* – Fejér III/2. 314–315. [...] *vobis patri Bartholomeo Vesprimiensi episcopo et magistro Cognoscenti Strigoniensi canonico, nuncio et capellano venerabilis dicti legati, recipientibus nomine et mandato eiusdem.* – ÁÚO I. 306.

⁶⁷ Vö. Zey 2008. 85., 92., 99–106.; Figueira 1986. 531–536., 539–540., 546, 573–574.; Figueira 1989. 191–211.; Font – Fedeles – Kiss – Raffayné Kálsecz 2007. 128–129.

⁶⁸ A különböző perekben történő ítélethozatal az alapvető legátusi feladatok közé tartozott. Vö. Weiss 2003. 344.; III. az ügyek: Potthast 9023., 9061., 9117., 9211., 9474., 10847. sz., ÁÚO I. 314., DF 206 934., ÁÚO I. 310., DF 206 928., 207 097., ÁÚO VI. 553., Fejér VII/1. 240.

⁶⁹ Vö. Potthast 8977. és 9740. sz. között

gyakorlata, vagyis az alsóbb szintű kiküldöttek (*subdelegati*) bevonása a per folyamatába nem volt ismeretlen a Nyugat-Európában sem, például Felső- és Alsó-Ausztriában is több hasonló eset ismeretes.⁷⁰

Jakab legátus működése tehát nagy hatással volt a pápai delegált bíróság rendszerének ismertségére és elismertségére, valamint a kánonjog tekintélyének növekedésére is a magyar egyházmegyékben, amint azt megbízásainak száma és kizárólagossága is mutatja. Tevékenysége azonban rövidtávon nem változtatta meg alapjaiban a delegált bíróság rendszerének magyarországi képét. Távozása után nem figyelhető meg például tartós növekedés a megbízások és az esetek számában,⁷¹ ezen kívül továbbra is akadtak nehézségek az ítéletek végrehajtásával;⁷² ugyanakkor minőségi szempontból új szintre lépett a pápai kiküldött bíráskodás gyakorlata.⁷³ Visszatérve Enoch és Cognoscens szerepére meg kell még említeni, hogy bírói működésük illeszkedett mind az általános eljárásjogi normákhoz, mind a magyarországi gyakorlathoz. Ez azonban nem annyira nekik, inkább Pecorari Jakab személyének köszönhető, akinek igen fontos szerepe volt a korabeli kánonjogi gyakorlat magyarországi meghonosításában. Jelentőségét mutatja az is, hogy a bemutatott okleveleken kívül alig néhány ítélet vagy más jellegű irat maradt fenn magyarországi kiküldött bíróktól az 1230-as évekből.⁷⁴ Enoch és Cognoscens későbbi pápai delegált bírói működésére nincs adat, vagyis a legátus melletti tevékenységük nem eredményezte tekintélyük, és ezáltal megbízásaik gyakoriságának a növekedését. Ez illeszkedik a Jakab távozása utáni tendenciához, az 1241 előtti években ugyanis – a korábbi időszaktól részben eltérően – szinte kizárólagosan prelátusok és apátok szerepelnek delegált bírákként, míg alsóbb szintű egyházak képviselőinek megbízására nincs adat.⁷⁵

⁷⁰ Vö. Robert C. Figueira: Subdelegation by Papal Legates in Thirteenth-Century Canon Law: Powers and Limitations. In: *Iure Veritas: Studies in Canon Law in Memory of Schafer Williams*. Eds. Steven Bowman – Blanche Cody. Cincinnati 1991. 56–79.; Figueira 1986. 539–540.; Hagedener 1967. 32–33.; Bónis 1997. 631.; Weiss 2003. 347–348.

⁷¹ 1235-ből közel 20 bírói megbízás maradt fent, míg 1236-ból kevesebb mint tíz. Vö. Potthast 9680–10068., 10082–10234. sz.

⁷² Vö. IX. Gergely leveleit a delegált bírák ítéleteinek végrehajtása kapcsán jelentkező problémák miatt: DF 206 953., 206 954., Potthast 9960. sz.

⁷³ Vö. Bónis 1997 632.

⁷⁴ Pl. ÁÚO I. 343., 344.

⁷⁵ Vö. Potthast 9470–10985. sz.

Kiadja a Kronosz Kiado (Viragmandula Kft.)
Felelős vezető: a Kft ügyvezetője
Nyomdai előkészítés: Kiss Gergely
Borítoterv: Erőss Zsolt

ISBN: 978-963-642-455-8

Nyomdai munkalatok:
Bocz Nyomdaipari Kft., Pécs
Felelős vezető: Bocz Emil